

Podnikatelé a dělníci

Proměny jejich vztahu v moderní éře

Proč je téma relevantní?

- Téma je výbušnou součástí debat moderní éry s asociací v pojmech „vykořisťování“; „kapitalistická vs. socialistická morálka“; „environmentální hřích kapitalismus“ a hledáním životaschopných alternativ ke kapitalistické společnosti

Chápání pracovního vztahu na počátku moderní éry (cca 1800)

Cechovní výroba

- Vysoká míra podnikatelské autonomie
- Velká omezení ve vztahu k zaměstnancům (tradice, víra, členství v korporaci)
- Výroba pro místní trh

Domácí výroba v nákladnickém systému

- Dalekosáhlé možnosti ovládnutí pracovníka
- Orientace na zisk
- Výroba pro nadregionální trh

Liberální kapitalismus/manufakturní a tovární velkovýroba

- Centralizovaná velkovýroba
- Velká podnikatelská autonomie
- Velká moc nad zaměstnanci

Chápání pracovního vztahu v éře tzv. regulovaného kapitalismu (cca 1900)

Velkovýroba

Malovýroba

Chápání pracovního vztahu v éře tzv. regulovaného kapitalismu (cca 1900)

Velkovýroba

- Izolace majitele od zaměstnanců
- Řízení podniku prostřednictvím středního managerského článku
- Velké rozdíly v životním stylu
- Pěstování kontaktů vůči představitelům velkopodnikání, bank a vedení státu
- Vysoká míra standardizace pracovního výkonu a mechanizace

Malovýroba

- Osobní a bezprostřední kontakt majitele a zaměstnanců, zapojení rodiny
- Majitel si udržuje detailní znalost výrobního procesu
- Malé rozdíly v životním stylu
- Pocity sdílení solidarity vůči tlaku velkokapitálu a bank
- Role manuální zručnosti
- Obtížná standardizace pracovního výkonu

Druhy kapitalismu

- Co je kapitalismus? Klíčová slova v definici...
- Pro vymezení variant kapitalismu důležitá role státu: „noční hlídač“ vs. tolerance monopolistických aktivit podnikatelů nebo odborů vs. faktické podřízení veškerého hospodářství válečnému úsilí státu aniž by došlo de iure k narušení vlastnických vztahů
- Liberální kapitalismus/Kapitalismus volné soutěže/Manchesterský kapitalismus (u nás cca 50.-70. léta 19. století)
- Regulovaný kapitalismus/Státní kapitalismus/Kartelový kapitalismus (u nás od 80. let 19. století)
- Válečná ekonomika/Válečný kapitalismus (1914-cca 1920; 1939-cca 1947)
- Pro tuzemsko typické prolínání různých forem kapitalismu

Milníky ve vývoji pracovně-právních vztahů v Rakousku

- Prolínání feudálních a kapitalistických vztahů do r. 1848
- 1859 novela živnostenského řádu a **počátek liberálního kapitalismu** v Rakousku: zrušení cechů a jejich ochrannou funkcí na pracovním trhu, počátek liberální éry, stát se stahuje z role regulátora pracovního trhu
- 1873 otřes rakouského liberálního kapitalismu ve světové hospodářské krizi, masová nezaměstnanost, hrozba revoluce
- 1883/1885/1889 **počátek státní regulace pracovního trhu** jako součást opatření proti vlivu sociální demokracie
- 1906 masové rozšíření principu kolektivního vyjednávání monopol odborů + monopol podnikatelské organizace
- 1914 **válečná ekonomika** (centrály pro regulaci trhu s obilím a dalšími produkty, postavení zaměstnanců blízké vojenské službě atd.)

Obraz vykořisťování dělnictva v díle levicově orientovaných autorů

- Marie Majerová, *Sirána*: „*Páni nedají nic. Ne že by nemohli, ale protože chtějí ukázat svou panskou moc. Dávají havířům najevo, že nikdo jiný než Společnost nemá co poroučet. Jen oni vládnou nade vším a nade všemi. Stávka byl malý pokus o to, aby havíři ukázali, že mají také trochu moci. Takové choutky je třeba v zárodku potlačit, a dokonale! Stávkou se u Společnosti nikdy nic nedokáže!*“
- Géza Včelička, *Mostecká stávka*: „*Vpadlá prsa se rovně vypnou, pod košilí se zahemží kosti a šlachy. Ne, tyto lidi nemohou zničit. Všichni jsou stejní. Každý je prototypem, všichni mají něco společného. Způsob řeči, gestikulace, kterou přejali jeden od druhého, oni, jejich bratři a tátové. Tátové jejich tátů. Bratrství šachet.*“

Jan Neruda: První máj 1890

„Klidným, železným krokem přirazily 1. května 1890 bataljóny dělnické, přečetné, nepřehledné, a vřadily se do lidského šiku, aby již provždy stejným postupem šly s námi ostatními za vznešenými lidskými cíli, stejně oprávnění, stejně obtížení, stejně blažení. (...) Zvláštní den! Podivná nálada! Nikoli strach - ach ne, toho mně nepřípadla ani možnost - ale takové divné očekávání čehosi neurčitého, naprosto neznámého zachvělo také mými všemi nervy. (...) Červené odznaky, červené kravaty - klikatým bleskem projela mozkiem vzpomínka na Komunu, na rudé prapory anarchistů! Poprvé jsem ji viděl na lidech, tu temně rudou barvu světového sociálního hnutí: zachvěl jsem se.“

Text dobře vyjadřuje rozporné vnímání socialistického dělnického hnutí ve společnosti, směs strachu a očekávání.
Dokážete vysvětlit?

Subscribe for the
INDUSTRIAL WORKER
Foremost Exponent of Revolutionary
Industrial Unionism
Published in the English Language
One Dollar per Year
Three Months 25c
P. O. Box 2129 Spokane, Washington

CAPITALISM

WE RULE YOU

WE FOOL YOU

WE SHOOT AT YOU

WE EAT FOR YOU

WE WORK FOR ALL

WE FEED ALL

PYRAMID of CAPITALIST SYSTEM

Nástup masové společnosti po 1890

- Vytvoření dominantní společenské vrstvy ekonomicky závislé na státu a hodnotově slabě ukotvené (sekularizované, rozkolísané mnoha nezodpovězenými otázkami) – masová společnost se silnou tendencí k manipulaci: živná půda pro radikální hnutí
- „Je už vlastně lhostejné, zda jezdíme vozem luxusním nebo laciným, protože všichni stejně tak jako tak trčíme v nekonečných zácpách.“
- Symbols: „open space“, obchodní domy Brouk&Babka, ve světovém měřítku Ch. Chaplin: Moderní doba a Ford T.

Proměny trhu práce I.

- Od cca 60. let 17. století přibývají kapitalistické formy pracovněprávního vztahu vedle forem feudálních
- 1859 definitivní konec cechu jako předkapitalistického regulátora trhu práce a liberalizace poměrů podle zásady nabídky a poptávky
- 1870, 1875 tzv. alianční právo => možnost vytvořit odborový spolek zaměstnanců
- 1873 šok z hospodářské krize a sociálního rozvratu
- 1883-1889 sociální zákonodárství konzervativní vlády Eduarda Taaffeho
- 1906 prosazení tarifního hnutí jako regulátora pracovního trhu

Proměny trhu práce II.

- 1918-1923: silné levicové tendence k udržení regulativů kapitalismu z doby války, inspirace bolševismem
- 1924-1925 ustanovení systému komplexního sociálního pojištění, limitace systému v důsledku nástupu pravicové vlády tzv. panské koalice (1926–1929) = střet socialistických a liberálních principů
- 1929-1932 státní regulace pracovního trhu, strategie hledání tzv. postliberálního kapitalismu s oslabením tržních prvků, oslabení role soukromého kapitálu ve prospěch státní ekonomiky, vč. pracovních táborů
- 1939 počátek mohutných zásahů státu do trhu práce, tvorby cen a mezd, vytvoření systému válečné ekonomiky, velký význam přikázané a nucené práce, včetně práce vězňů
- 1945-1948 vytváření mohutného sektoru státní ekonomiky v důsledku konfiskací a znárodnění, trvají prvky válečné ekonomiky včetně systému nucených prací, významu práce vězňů apod.
- 1948-1974 budování sociálního státu v režii KSČ (vč. pracovní povinnosti, umístovacího řízení absolventů škol, stability v odměňování atd.)

Problém 1: nerovnováha vnitřního trhu

- Zpoždění v modernizaci zemědělství a právního postavení rolnictva za západní Evropou a za rozvojem tuzemského průmyslu
- Reluce poddanských povinností již postupně od Josefa II., ale s velkými regionálními rozdíly uvnitř českých zemí (hrabě Saint Genois na Olomoucku vs. baron Hompesch-Bollheim na Znojemsku) + drastické poměry v Uhrách a zvláště Haliči
- Spor o roli velkostatku a bývalé vrchnosti v modernizaci venkova
- Spor o ekonomický význam pozemkové reformy (1920)
- Rozpory v obrazu kulturní úrovně rolníka (bří Mrštíkové, J. Š. Baar, J. Galuška vs. účast rolnické elity v národně-emancipačním procesu), značné regionální rozdíly (Haná, Polabí, Kravaňsko vs. Slovácko, jižní Čechy, Šumava)

Nerovnováha stavu ekonomiky a společnosti mezi západem a východem země

Snímky z Podkarpatské Rusi

Elektrifikace východu země a strategické stavby k posílení soudržnosti státu a jeho trhu práce

Problém 2: nedostatek špičkových technologií

- Tuzemský průmysl postaven na byznys plánu zdůrazňujícím relativně kvalitní a relativně lacinou pracovní sílu
- Obvyklý přesun již použitých technologií ze Západu a export zboží na Východ
- Jejich adaptace pro potřeby exportních příležitostí (teritorium Rakousko-Uherska, Balkán, východní Evropa, výjimečně jinde ... Peru, Britská Indie, Tunis)
- Nedostatky tuzemského výzkumného a inovačního sektoru: schopnost adaptovat zahraniční technologie, schopnost drobných, dílčích vylepšení, ale malá schopnost generovat fundamentálně nový poznatek měnící paradigma

Hierarchie odvětví (1896)

- Čím je určeno postavení jednotlivých odvětví?
- Jakou roli hraje mechanizace?
- Jakou roli hraje podíl ženské práce a proč?
- Jakou roli hraje síla odborových organizací a čím je určena?

Polygrafie

Strojírenství a elektrotechnika

Kovovýroba

Stavebnictví a výroba stavebních hmot

Chemický průmysl

Oděvnictví

Papírnický průmysl

Výroba kamene

Dřevozpracující průmysl

Potravinářský průmysl

Textilní průmysl

Státní pracovněprávní politika – tabákové továrny

- Státní tabáková továrna jako nástroj ovlivňování sociálních poměrů (70. léta 19. století)
- Konzervativně-katolická politika, kontrolováno ministerstvem financí
- Vliv katolické církve, výchova k mravnosti, úctě k mateřství, odměna za loajalitu
- Jasná převaha ženského osazenstva (70-90%)
- Řada vymožeností jinde neobvyklých (hlídání dětí, kuchyňka, sprcha, penzijní pojištění, dotovaný oběd apod.)
- Kutná Hora, Tábor, Šternberk, Lanškroun, Budišov nad Budišovkou, Hodonín, Nový Jičín, Svitavy...

Primární patriarchalismus ... a konec „patriarchů“

- Jde o systém péče o pracovníky důležité pro podnik na základě osobního vztahu k majiteli
- Firma Ignaz Schustala Kopřivnice (pozdější Tatra): *„...pan šéf tu nebyl kapitalistou ve fraku, ale chlapíkem v montérkách. Devět let strávil na vandru v různých dílnách a továrních. První vůz postavil v roce 1850 se dvěma pomocníky a za přispění řemeslnických mistrů z okolí, vše ve vypůjčené stodole.“*
- Zápis z farní kroniky Kopřivnice 1869 k zavedení továrního řádu ve firmě Schustala: *„...za ½ dne se nyní více udělá, jako dříve za celý den. Kouření v továrně je zakázáno. Za sebemenší přestupek byl určen peněžitý trest. Proto se dělníci zprvopočátku zdráhali nový řád přijmout a nescházelo mnoho, že by se zdvihli a revoltovali. Po dvakráte se shlukli na cestě a jen mužným vystoupením šéfa podařilo se dělnictvo utlumiti. ... Podnes nesou těžce tento nový řád.“*
- Pozůstatky primárního patriarchalismsu ještě v meziválečné éře: *„Břucha máte, prdele máte, ale hlavy nemáte.“* Tomáš Baťa na poradě s manažery (1924)
- Nekrolog Tomáše Bati (1932) od Karla Čapka: *„Silný a snad trochu bezohledný; a především optimista. Muž naprosto nepodlomený jakoukoli nedůvěrou v sebe; člověk nerozpolcený, který nemele naprázdno, ale silnými zuby překusuje problémy, které leží v linii jeho zájmu.“*

Sekundární patriarchy

- Na místo „silných mužů“ (patriarchů) nastupuje sociální systém zaručující sociální vzestup a sociální jistoty zaměstnancům respektujícím strategii podniku
- Postaveno na přesném a standardizovaném měření vstupů a výstupů, systematické práci s „lidskými zdroji“
- Budování systému péče „od kolébky po hrob“ pro loajální zaměstnance
- Ambice na změnu celého sociálního řádu

Robert Bosch (1896): „Mám tolik peněz, protože vyplácím dělníkům dobré mzdy.“

Tomáš Baťa (1927): „Já potřebuji ty miliony jako Kubelík housle, abych vytvořil a mnoho vytvořil a sociální problémy vyřešil.“

Jan Antonín Baťa (1938): „Jde mi o to, ukázat, jakým směrem se napřít, aby v republice bylo nadbytek práce a abychom my, žijící pokolení, vybudovali mnohem silnější stát, nežli jsme jej převzali.“

Ambice J. A. Bati (1938): Budujme stát (pro 40 mil. obyvatel)

„Náš národ se dostal .. do nebezpečné situace. Když program národního osvobození a zřízení samostatného státu byl dovršen, žili jsme osmnáct let bez programu. Spokojovali jsme se s cíli malými a příležitostnými. Jižjiž se zdálo, že uprostřed těchto malých úkolů a uprostřed rozpolcení národních sil úplně zmalátníme a zlhostejníme.“

„Vedle krajů prostoupených nejpokrokovějším průmyslem a vyzbrojených nejmodernějším způsobem strojového hospodaření najdete kraje zaostalé, které vypadají jako přežitek primitivních dob uprostřed dvacátého století.“

Chápáno jako doklad, že podnikatelská iniciativa je pro společnost převážně prospěšná, že podnikatel je hybnou silou pokroku více než státní úředník.

Rozšiřující literatura

- Mainuš, František: Vlnářství a bavlnářství na Moravě a ve Slezsku v XVIII. století. Praha 1960
- Jürgen Kocka – Klaus Offe (Hg.): Geschichte und Zukunft der Arbeit. Frankfurt am Main – New York 1999
- Fasora, Lukáš: Dělník a měšťan. Vývoj jejich vzájemných vztahů na příkladu šesti moravských měst 1870–1914. Brno 2010
- Hlavačka, Milan – Cibulka, Pavel a kol.: Sociální myšlení a sociální praxe v českých zemích 1781-1939: Ideje – legislativa – instituce. Praha 2015
- Tauchen, Jaromír, Práce a její právní regulace v Protektorátu Čechy a Morava (1939-1945). Praha 2016
- Šustrová, Radka: Zastřené počátky sociálního státu: Nacionalismus a sociální politika v Protektorátu Čechy a Morava. Praha 2020